

TÜRKMENİSTAN'DA DEDE KORKUT HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

*İhsan KALENDEROĞLU**

ÖZET

Dede Korkut ve onun ismi etrafında şekillenen Dede Korkut destanları, Türk tarihinin ve kültürünün geçmişe ait değerlerini taşıma, Türk dünyasını birçok yönden kaynaştırma noktasında çok büyük önem taşımaktadır. Günümüzde, Türklerin yaşadığı farklı coğrafyalarda anlatıldığını bildiğimiz Dede Korkut destanları ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle, İslamiyet sonrası Anadolu coğrafyasında, Azerbaycan ve Türkmenistan'da derlenmiş Dede Korkut destanları araştırmacıların yoğun ilgisini çekmiştir. Bu araştırmaların yoğunlaştığı yerlerden birisi de Türkmenistan'dır. Türkmenistan'da Dede Korkut destanları ile ilgili özellikle, Bolşevik dönemde karşılaşılan güçlüklerle rağmen birtakım çalışmalar yapılmış, ağırlıklı olarak 1985 yılından itibaren Dede Korkut ile ilgili yapılan çalışmalarda gözle görülür bir artış olmuştur. Bu makalede, Dede Korkut destanlarının Türkmen folkloru için önemini vurgulayarak; Türkmenistan'da ve Rusya'da Türkmen folkloru ile ilgili çalışmalar yapan Türkologların, Dede Korkut destanları hakkında yaptıkları çalışmaları, eldeki kaynaklar ölçüsünde açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Dede Korkut destanları, Türkmenistan, Türkmen folkloru.

STUDIES ABOUT DEDE KORKUT IN TURKMENİSTAN

ABSTRACT

Dede Korkut and the Dede Korkut legends which have been formed around his name have a great significance in bearing the past values of Turkish history and culture and in joining together the Turkish world in many ways. Today, many studies have been done on Dede Korkut legends which we know existed in different regions Turkish people lived in. Dede Korkut legends which were collected in the post-Islamic Anatolia region, Azerbaijan and Turkmenistan have attracted great attention from researchers. Turkmenistan is one of the regions where these studies have been intensive. Several studies were done in Turkmenistan on Dede Korkut legends especially during the Bolshevist era despite the difficulties faced and a noticable increase has been seen in these studies since 1985. In this study, we will try to explain the studies on Dede Korkut legends carried out by Turcologists working on Dede Korkut legends and Turkmen folklore.

Keywords: Dede Korkut, Dede Korkut legends, Turkmenistan, Turkmen folklore.

GİRİŞ

Dede Korkut ve onun ismi etrafında şekillen destanlar, Türk dünyasında önde gelen kültürel zenginliklerimizdendir. Özellikle, Türklerin kültür hayatının tarihin derinliklerinden günümüze taşınmasında çok önemli bir yeri olan bu destanlar, Türk aile hayatını, geleneklerini, maddi ve manevi kültür değerlerini, Türk boylarının yapısını, boy beylerini ve onların kahramanlıklarını öğrenmemiz hususunda çok önemli bir görevi yerine getirmektedir.

* Dr., Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Türk Dili Bölümü, elmek: kihsan@gazi.edu.tr

Dede Korkut'un Türk dünyasını ortak dil, edebiyat, tarih gibi kültürün maddi ve manevi birçok unsurunu içinde barındıran birleştirici bir yönü vardır. O aynı zamanda bilge bir kişi, yaşadığı dönemden günümüze kadar hep Türk toplumunun aksakalı olmuştur. Dede Korkut bir destan kahramanı, bilinen eski ozan, Türklerin Oğuz ve Kıpçak kavimlerine darda kaldıkları vakit yardım eden veli, efsanevî bir ata ve kopuzun mucididir. Dede Korkut'un hayatı kimi kaynaklara göre VIII. yüzyıla kadar dayandırılmaktadır (Özkan 2007: 286). Belirtilen özellikler doğrultusunda, bugüne kadar yapılan birçok çalışma ile Türk dünyasını içine alan geniş bir coğrafyada yaşadığını bildiğimiz Dede Korkut destanlarının, Türkmenler arasında da çok önemli bir yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Özellikle, 1925 yılında Türkmenistan'da da kurulan özerk TSSR (Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) yöneticilerinin uyguladıkları baskı politikaları neticesinde, Dede Korkut, Görogli gibi destanlar, Türkmen millî kimliğinin yaşaması ve halkın rejime gösterdiği tepkinin kaynaklarından biri olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla ağırlıklı olarak Stalin döneminde, Dede Korkut destanları ile ilgili çalışma yapan Türkmen bilim adamları çok ağır bir şekilde cezalandırılmış; yaptıkları çalışmalar da yasaklanmıştır. 1953 yılında Stalin'in ölmesi ve yerine geçen Kruşçev'den sonra, tüm Sovyetler Birliği'nde uygulanan kültürel yasaklar ve cezalar yumuşatılmaya başlanmıştır; bu durum Türkmenistan'da da etkisini göstermiştir. Özellikle, Dede Korkut veya Türkmen Türkçesindeki söylenişleriyle, Korkut Ata destanlarını yayımladığı için, Stalin döneminde yargılanarak yirmi beş yıl hapis cezasına çarptırılan Mâti Kösäyev de bu dönemde affedilir. N. Kruşçev'den sonraki L. Brejnev ve M. Gorbaçov dönemlerinde de siyasi baskı, önceki dönemlere göre azalmıştır. 1985–1991 yılları arasında SSCB'yi yöneten, M. Gorbaçov döneminde uygulanan, “glasnost (açıklık)” ve “perestroyka (yeniden yapılanma)” kavramları etrafında uygulanan reform çalışmalarından, Türkistan coğrafyasındaki Türk toplulukları da kültürel anlamda, olumlu yönde etkilenmişlerdir. Sovyetler Birliğinin dağılması ve 27 Ekim 1991 tarihinde Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, her alanda yeniden yapılanma çalışmaları kapsamında, Türkmen edebiyatı ve folkloru ürünleri de tozlu raflardan, arşivlerden indirilerek tekrar araştırılmaya, incelenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, özellikle Oğuz grubu Türk boylarının geçmişine ait derin kültürel zenginlikleri içinde barındıran Kitab-ı Dede Korkut veya Dede Korkut destanları da yeni bir bakış açısıyla, baskıdan, korkudan uzak bir şekilde, bilim adamlarınca çeşitli yönleriyle yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır.

I. Türkmenistan'da Yapılan Çalışmalar

Özelliği bakımından Oğuznamelere benzeyen Kitab-ı Dede Korkut veya Dede Korkut destanları, Türkmen kimliğinin, tarihinin ve kültürünün yansıtılması noktasında, Türkmen edebiyatında yer alan en önemli eserlerden birisidir. Dede Korkut hakkında, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Türkmenistan'da da birçok ilmî çalışma yapılmıştır. Bu konuda, Türkmen edebiyat tarihi ve klasik dönem Türkmen edebiyatı ile ilgili birçok bilimsel çalışmasını gördüğümüz, E. E. Bertels, eserin gerek dili gerekse olayların geçtiği yerle ilgili olarak, Türkmenlerin yaşadığı bölgeyi işaret etmektedir. Bertels bu konuda şunları ifade eder: “*Kitabi Dedem Korkud (Korkut Ata Kitabı) adlı esere ait rivayetler bize, Dresden Kütüphanesi'ndeki tek el yazmasından ulaşımıştır. El yazmasının XVI. yüzyıla ait olduğunu, dil özelliklerine bakıldığında, bu özelliklerinin Azerbaycan'dan alındığı söylenebilir. Kitabı, Azerbaycan sahasından geçiren kişi, kitabın dilini anlaşılır bir hâle getirirse de, eserin ortaya çıkışı doğrultusunda Türkmenlerin olduğunu açıkça gösteren, çeşitli Türkmen ağızlarında kullanılan sözlerin zenginliğinin saklandığını söyleyebiliriz. Rivayet çok değişikliklere uğramış olsa da eserin belli bir şekle girmesi, XVI. asırda değil de X-XII. yüzyıllardadır. Buna ilaveten, eserin ayrı ayrı bölümleri VI-VIII. yüzyıllardan belki de ondan da çok eski devirlere kadar ulaşmaktadır.*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Kitap, boy adı verilen on iki destandan ibarettir. Kitabın her bir destanında herhangi bir Türkmen yiğidinin kahramanlığı hakkında bahsedilip, buna ilaveten o yiğidin çocukluktan itibaren biyografisi verilmektedir. Bu destanları ferasetli ozan ve maslahatçı, yaşlı Dede Korkut'un rolü birleştirmektedir. O, olaylara karışıyor veya destanın sonunda konuşuyor. Korkut, tarihî şahıs olmasa gerek. Biz tarihçilerin yapmış olduğu çalışmalarda Türkmen kabilelerin aksakalı hükmünde Dede Korkut'u duymamıza rağmen bu durum yalnız ona hürmet edildiğini göstermektedir. Onun mezarı ile ilgili çeşitli rivayetler var. Ancak, birçok araştırmacı Sır Derya'nın kenarında olduğunu belirtiyor. Rivayetlerin şekillenmesi İslamiyet devrinde olsa da, bu döneme ait çok az kısmı girmektedir. Rivayetlerin çoğu Oğuzların Müslüman olmadan önceki dönemine aittir (Bertels 1967: 42).

Burada dikkatimizi çeken en önemli husus, Dede Korkut destanlarının teşekkül ettiği dönemdir. Bu konuda, Türkiye'de yapılan araştırmalarda, eserin özellikle Eski Anadolu Türkçesi (XII-XIII. yy) dönemine ait olduğu vurgulanarak, İslamiyet sonrası dönemi kapsadığı belirtilmektedir. Ancak Bertels, tam tersi bir açıklama yaparak, destanın sadece bir veya iki boyunun İslamiyet sonrasına ait olduğunu belirtmiştir. Tıpkı Bertels gibi, Türkmen araştırmacılarından Ahmet Bekmıradov da "*Gorkut Atadan Galan Kitap*" adlı çalışmasında gerek eserin teşekkül ettiği devir, gerekse Dede Korkut'un yaşadığı coğrafya ve destanda olayların geçtiği mekânlar hakkında farklı görüşler öne sürmektedir. Ayrıca, ona göre destanda geçen olayların teşekkül zamanı olarak, Oğuzların İslâmiyet'i kabul etmedikleri dönemden önceyi işaret etmektedir. A. Bekmıradov, destanın iki nüshasının bulunduğunu belirtmekle birlikte, Dresden nüshasının giriş kısmındaki:

Resul-aleyh-esselam (Burada Muhammet Peygamber (a.s.) göz önünde tutuluyor.) zamanına yakın bayat boyundan Gorkut Ata denilen bir er doğdu. O kişi Oğuzun her şeyi bileni idi. Her ne derse olur idi. Gelecekte çeşitli haberler verirdi... Gorkut Ata söyledi: ..." (Bekmıradov 1989: 176) şeklinde devam eden bölümlerde, destanların teşekkül ettiği dönem ile ilgili olarak söylenen Peygamber (a.s.) zamanında olmasına ihtimal vermemektedir. A. Bekmıradov'un, Dede Korkut destanları ile ilgili bazı konulardaki açıklığa kavuşması gerekli tereddütler hakkındaki görüşleri şöyledir:

"Bize göre, burada açıklanması gereken yerler şunlardır. İlk olarak destanda Dede Korkut'un Resûlullah (a.s.), yani 632 yılında vefat eden H.z. Muhammet (a.s) devrine yakın zamanda yaşadığı söyleniyor. Burada yazarın yaşadığı zamanla, destanın yazıldığı zaman birbirine denk gelmemektedir. İkinci olarak Dresden el yazmasının Osmanlılar döneminde yazılmış olma ihtimali var. Ama burada yazar kitabın Osmanlılar zamanında yazıldığını söylemiyor. Tam tersine Osmanlıların, Kayı boyuna ait olduğunu söylemek istiyor. Üçüncüsü, destanın kendine has bir yönü var. Destanda yer alan kahramanların hangi Oğuz-Türkmen kabilesine ait olduğu özellikle gösteriliyor. Ama Kayı boyunun adı sadece burada hatırlanmakla bitmiyor. Destanda bu boydan çıkan kahramanlarla ilgili olaylar beyan edilmemiştir. Bize göre, Osmanlıların Kayı boyuna ait olduğu hakkındaki bu fikir destana yazar tarafından sonradan ilave edilmiştir. Başka bir söyleyişle yazar, Dede Korkut'un Oğuzlarda bundan sonraki hükümdarlık boylarından olan insanların eline geçer düşüncesiyle, kendi yaşadığı devletin kurucusu Osman Ertuğrul'un bile (1259-1324) Kayı boyundan olduğunu söylemiştir." (Bekmıradov 1989: 177).

A. Bekmıradov'un Dede Korkut destanlarının teşekkül ettiği coğrafya ve destanların dil özellikleri ile ilgili tespitlerine göre, destanda olayların geçtiği tabiat, destanda anlatılan olaylar, kahramanlar ve yer yurt isimleri derin bir şekilde incelenirse, destanın ilk başta Orta Asya'da yazıldığını anlıyoruz. Buna göre, destan ilk önce burada yazılarak, eserin eski el yazmaları doğrultusunda ve yukarıda bahsedilen el yazmalarına bazı eklentiler yapılarak yeniden yazıya geçirilmiştir. Bu destanın isimlendirilmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

Bundan dolayı, Dresden el yazması, “Kitabı-ı Dâdem Korkut Ala Lisan-i Tayıfan Oguzan” yani “Dâdem Korkuduñ Oguz Taypalarının Dilinde Yazılan Kitabı” şeklinde isimlendirilmiştir. Ama Osmanlılar zamanında Küçük Asya’da, Kafkaslarda Oğuz dili şeklindeki bir dil asla kullanılmamıştır. Nevai’nin verdiği bilgiye göre buralarda yaşamış Oğuz boylarının diline o zamanlar “Rumi-Türkmen dili” denilmiştir. Genel olarak “Oğuz dili” denilen dil, XII. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Çünkü daha sonraki dönemlerde o dil kimi zaman “Türkmen dili”, kimi zamanlar “Selçuk-Türkmen dili” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Görüldüğü gibi “Dede Korkut Kitabı” çok erken dönemlerde, daha dilimize “Oğuz dili” denildiği dönemde yazılmıştır. Bu ise Oğuzların hâlâ Orta Asya’da yaşayan, onların XI. yüzyılda Küçük Asya ve Kafkaslara yaklaşmaları zamanından daha önceki döneme rastlıyor (Bekmiradov 1989: 177).

Türkmen folkloruyla ilgili çalışmalarını dikkatimizi çeken B. A. Garrıyev de, Dede Korkut destanlarının teşekkül ettiği dönem ile ilgili olarak XI. yüzyıl işaret edilerek bir sınır konulduğunu, ancak Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın “*Gorkut Ata Peygamber (a.s.) zamanından üç yüz yıl sonra yazılmıştır.*” şeklindeki görüşlerinin bu destanların XI. yüzyıldan çok önce, belki de VI-VII. yüzyılda oluştuğu ihtimalini kuvvetlendirdiğini belirtmektedir. Çünkü kitabın içinde, İslam dininden önceki döneme ait düşüncelere rastlamak mümkündür (Garrıyev 1947: 15).

Dede Korkut destanları ile ilgili yaptığı çalışmalarından dolayı Türkmenistan’da en ağır şekilde cezalandırılan Mâti Kösäyev ise Dede Korkut ve Dede Korkut destanları ile ilgili olarak yukarıdakilerden farklı bir değerlendirme yapmıştır. Kösäyev’e göre: *Türkmenler Korkut Ata’yı yalnız bir yazar, şair, bahşı olarak anmıyorlar; onu, söylediği şeyler genellikle olan, kerametli bir kişi olarak da tanımaktadırlar. Buna rağmen Korkut Ata’nın tarihî şahıs olup olmadığı henüz açıklığa kavuşturulmamış meselelerden birisidir. Ancak bu konuda, doğunun önemli bilim adamları, Dede Korkut veya Korkut Ata adlı bir kişinin olduğu hakkında itibarlı ve inandırıcı bilgiler veriyorlar. Örneğin, XV. yüzyılın bir tarihçisi “Muhammet (a.s.) zamanına yakın devirde Oğuzların (Türkmenlerin) arasında Dede Korkut (Korkut Ata) adlı bir adam doğup, Oğuzların dilinde bir kitap yazmıştır. O kitabın adına “Kitabi Dâde Korkut” şeklinde ad veriyorlar.” şeklindeki bilgiyi veriyor. Ayrıca, doğunun meşhur tarihçisi Reşideddin Tabip (XIV), Ali Şir Nevai, (1441–1501), tanınmış Türkmen tarihçisi Salır Baba Gulalı Oğlu (XVI) ve Ebul Gazi Bahadır Han (XVII) bile Oğuzlardan olan Gara Hoca adlı kişinin Korkut Ata adlı oğlunun olduğunu, onun hangi han döneminde yaşadığını, hatta Korkut Ata’nın Oğuz Türkmenlerinin Bayat boyundan olduğunu da söylüyorlar.*” (Kösäyev 1972: 3).

1940 yılında, ağırlıklı olarak Türkmen destanları ve masalları ile ilgili çalışmalarını bildiğimiz Gürgenli Ahundov, Sovyet Edebiyatı dergisinin 10. sayısında “Gorkut Atanın Kitabı” adlı makalesini yayımlamıştır (Garrıyev 1947: 16).

II. Dünya Savaşı’nın başlaması sonucu, Türkmen askerler için Göroğlu ve Yusup Ahmet gibi destanlardaki “gahırmançılıkçı goşgularının” okunmasına müsaade edilir. Her halk için ise vatan toprağının kutsallığı, üzerinde yaşayan halkın vatanseverliği konularını işleyen ve millî ruhu besleyen eserlerin yayımlanmasına izin verilir. Türkmenistan’da 1942 yılında bu amaçla Mâti Kösäyev, Dede Korkut destanlarını Türkmenistan gazetesinde tefrika eder (Özkan 2002: 229).

1945 yılında, yine Mâti Kösäyev “Sovyet Edebiyatı” dergisinde “Gorkut Ata, Türkmen Halkının Gadımı Edebi Yadıgârlıklarından” adlı bir makale yayımlar (Berkeliyev 1980: 38). Bu makalede Oğuzların en eski edebi hatıralarından biri sayılan Dede Korkut destanlarının teşekkül tarihi, Oğuz Türklerinin hayatı, Dede Korkut’un boyları, boylardaki kahramanlar ve onların tip özellikleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Turkish Studies

1945–1946 yılları arasında da Māti Kösäyev'in kitap olarak hazırladığı “Korkut Atanın Kitabı” adlı çalışma, “Sovyet Edebiyatı” dergisinin aşağıdaki sayılarında neşredilmiştir.

1. Buğaçhan Dersa Han Hekayası (1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 1-2, s. 72.-79, Aşkabat,.
2. Salır Gazanın Öyünün Talanması(1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 4–5, s. 46–53, Aşkabat.
3. Baybora Beg Oğlu Bamsıbirek Hekayası (1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 6, s. 75.-78, Aşkabat.
4. Gazan Begiñ Oğlu Oraz Begiñ Tussag Bolması (1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 7–8, s. 116–122, Aşkabat.
5. Dövhegoca Oğlu Delidumrul Hekayası (1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 9–10, s. 66–70, Aşkabat.
6. Ganlı Goca Oğlu Hantörelî Hekayası (1945), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 9–10, , s. 70.-78, Aşkabat.
7. Gazılıkoca Oğlu Yegenegin Hekayesi (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 1–2, s. 47–50, Aşkabat.
8. Besadıñ Depegözi öldürmeginiñ Beyanı (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 1–2, s. 50–56, Aşkabat.
9. Bekel Oğlu İmranıñ Hekayası (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi S. 5, s. 57–62, Aşkabat.
10. Ovşangoca Oğlu Segregiñ Hekayası (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 5, s. 62–67, Aşkabat.
11. Salır Gazanın Tussag Bolması (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi S. 5, s. 67–72, Aşkabat.
12. İçoğuzdan Daşoğuzıñ Öykelemegi (1946), **Sovyet Edebiyatı** dergisi, S. 5, s. 72.-76, Aşkabat (Berkeliyev 1980: 40).

1945 yılından itibaren, Türkmen Milli gazetelerinde “Korkut Ata” hakkında övgüyle bahseden yazılar arka arkaya yayımlanmıştır. Ayrıca, destanın boyları özetler halinde “Sovyet Edebiyatı” dergisinde neşredilmiştir. Bunlara ilaveten, zaman zaman, Türkmen folkloru ile ilgili araştırmalar yapan Rus bilim adamlarının Dede Korkut destanları ile ilgili düşünceleri dönemin çeşitli dergilerinde yer almıştır.

Türkmen folkloruna yaptığı önemli çalışmalarıyla dikkatimizi çeken B. A. Garriyev, 1945 yılında Sovyet Edebiyatı dergisinin 4-5. sayılarında “Türkmen Edebiyatı Bizim Guvancımızdır” adlı bir makale yayımlar. Bu makalesinde Garriyev, Türkmenlerin yazılı edebiyatının “Korkut Ata” kitabı ile başladığını söyleyerek, eserin “Dede Korkut” veya “Kitab-ı Korkud” adları ile XI. yüzyılda yazılmış olabileceğini belirterek, bu destanların Kadimi Türkmenlerin yaşayışını, etnografik özelliklerini öğrenmek için önemli kaynak eser niteliği taşıdığını ifade etmiştir. Garriyev ayrıca, Dede Korkut'un Salır Gazan, Bamsı Beyrek gibi boylarının Oğuz Türkmenlerinin hayatını yansıttığını, destanlara dikkatli bir şekilde bakıldığında, Özbeklerin “Alpamış”, Türkmenlerin halk destanı “Şasenem-Garıp”, Mağrufi'nin “Yusuf-Ahmet”, Şabende'nin “Sayatlı Hemra” destanlarına kaynaklık ettiğini vurgulamıştır (Garriyev 1945: 37). 1946 yılında yine B. A. Garriyev, SSSR IA'nin Habarları dergisinin 3–4. sayısında “Gorkut Ata Eposu” başlıklı makalesini yayımlar (Garriyev 1947: 16).

1950 yılının mayıs ayında yayımlanan Sovyet Edebiyatı dergisinde Aman Kekilov, “Türkmen Edebiyatındaki Dessançılık Hâsiyet Hakkında” başlıklı makalesinin giriş bölümünde geniş bir şekilde Dede Korkut destanlarından ve bu destanların Türkmen destanlarının oluşmasındaki katkılarından bahsederek: “*Dede Korkut destanlarının XVII-XVIII. yüzyıllarda*

ortaya çıkan Türkmen halk destanlarının oluşmasında çok büyük tesirinin olduğu şüphesizdir.” (Kekilov 1950: 71) demiştir.

2 Eylül 1951’de “Pravda” gazetesinde “Edebiyatta İdeolojik Yoyuşlar” başlıklı bir makale yayımlanarak, Dede Korkut kitabı eleştirilmiş, destanlar da halkı zehirleyen zararlı eserler olarak yansıtılmıştır. Bu durum, kitap hakkında Türkmenistan’da büyük telaşa sebep olmuştur. M. Kösäyev, B. Garriyev, O. Abdalov tarafından yazılan bu kitabın tamamı okuyuculara ulaştırılmadan yok edilmiştir (Çovmiradov 1999: 112).

Türkmen Sovyet Yazarlar Birliği Başkanı, Kurbamsahatov, 14 Ağustos 1951’de bir basın açıklaması yaparak Korkut Ata’yı “*Oğuz feodallerinin kana susamışlığını gösteren tarihî bir kayıt ve dinî bir fanatizm şiiri, Müslüman olmayanlara karşı hayvanî nefretin göstergesi*” olarak nitelendirmektedir. Bunun üzerine Korkut Ata ile ilgilenen Türkmen aydınları “burjuva milliyetçisi” olarak suçlanırlar. Ancak merkezin bu baskısına rağmen Türkmen aydınları direnmiş ve destanlarını “millî ve popüler” olarak savunmaya devam etmişlerdir (Bennigsen 1951–1952: aktaran Buran 2010, 338-339).

Komünist Parti M.K.’nin “Korkut Ata” kitabı hakkında 1951 yılının Eylül ayında aldığı karardan sonra, Türkmenistan’da bu esere karşı “Haçlı Yürüyüşü”nün yeni yöntemleri, uygulanarak, ilk önce Parti’nin önde gelen yazarlarından O. Şıhmıradov ve A. Annanurov’un destan hakkındaki olumsuz makaleleri, o dönemin Sovyet Türkmenistanı, günümüz Türkmenistan Gazetesi’nde yayımlanmış ve destanlar hakkındaki hususlar, Komünist Parti’nin kararı olarak kabul edilmiştir. Bu makaleler doğrultusunda, Dede Korkut destanları yasaklanmış, ders kitaplarında, İlimler Akademisi’nde, Yazarlar Birliği’nde, şehir ve Parti Merkezi’nde yapılan toplantılarda, M. Kösäyev, B. Garriyev, O. Abdalov, A. Rahmanov, N. Esenmiradov gibi Dede Korkut destanları ile ilgili çalışmalar yapan bilim adamları eleştiri konusu olmuşlardır. Sonraki dönemin Parti gazetesi Sovyet Türkmenistan’ında, bu bilim adamları hakkında ağır yazılar neşredilmiş ve aynı şekilde çok ağır cezalara çarptırılmışlardır. Dede Korkut destanlarının çoğu bölümleri ve boyları ders kitaplarından çıkarılmıştır. 1953 yılında yapılan Yazarlar Birliği Kurultayı’nda aynı eleştiriler devam ettirilmiştir. 1954–1980 yılları arasında Dede Korkut ile ilgili yapılan çalışmalara ara verildiği görülmektedir. Hatta “Korkut Ata” kitabının Moskova’da Rus dilinde çıkarılacak yayın da “Edebiyat ve Sungat” gazetesinde yayımlanmamıştır (Çovmiradov 1999: 113).

1960’lı yıllarda, Dede Korkut destanları ile ilgili çalışmalar katı tutum içerisinde, çok dar bir çerçevede devam ettirilmektedir. 1963 yılında VII. Uluslar arası Etnoloji ve Antropoloji Kongresi’nin Başkanlığını yapan SSSR İlimler Akademisi’nin N. N. Mikluho Maklay Etnografya Enstitüsü Müdürü SSSR İlimler Akademisi Üyesi S. P. Tolstov, Ata Rahmanov’a “Gorkut Atanış Türkmen Vayantı” hakkındaki makalesini sabırsızlıkla beklediğini hatırlatan bir mektup yazar. Fakat mektubun Ata Rahmanov’un eline geçmesi geciktirilir. Makaleyi göndermesinden sonra ise kongre sekreteri tarafından cevaben makalenin geç geldiğini bu sebeple dikkate alınmadığını bildiren bir mektup gelir. 1966’da, TSSR İlimler Akademisi Ş. Batırov Tarih Enstitüsü’nün teklifi üzerine, A. Rahmanov’dan Korkut Ata destanlarının Çovdur varyantı hakkında bir tebliğ sunması istenir. Konferans esnasında hâlâ bu destanların “reaksiyon miras” olduğunu düşünenlerin itiraz sesleri yükselir, konuşma kesilmek istenir. Fakat dinleyenler bunun kıymetli bir çalışma olduğunu ve hemen neşredilmesi gerektiğini vurgularlar. A. Rahmanov, bu konudaki mücadelesini 1972-73’lerde de devam ettirmiştir (Erdem 1999: 158).

Ata Rahmanov, Dede Korkut destanlarının boyları ile ilgili birçok derleme yapmıştır. Türkmenistan’da Kol Yazmaları Enstitüsü’nde saklanan, İza Berilediren Nesilsiz (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu), Makav (Deli Dumrul), Yekegöz (Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy), Törelî

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Bey (Kan Turalı Boyu), Bamsım Birek (Bamsı Beyrek Boyu), Salır (Salur Kazan’ı Oğlu Uruz’un Tutsaklıktan Çıkardığı Boy), Imra (Begil Oğlu Emren Boyu) boyları, 20. yüzyıla kadar Türkmenler arasında canlı bir şekilde yaşatılmıştır (Ercilasun 2007: 504). Diğer yandan, Ata Rahmanov’un derlediği üç hikâyeye ilaveten, Dede Korkut’la ilgili yaptığı çalışmalardan dolayı birçok baskıya maruz kalan Nurmırat Esenmıradov’un derlediği iki hikâyeye, Dede Korkut Kitabı’nda yer almamaktadır. Bunlar İgdir, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melâllaşmak, Tekemuhammet, Salır Gazan ve İtemcek Hekâyası’dır. Dede Korkut Kİitabı’ndaki 12 boy, bu 5 hikâyeye ile 17’ye çıkmaktadır (Ercilasun 2007: 504).

Türkmenistan’da Korkut Ata ile ilgili yapılan yayımların büyük bir bölümü 1991 yılından sonraki döneme aittir. Bu dönemden itibaren yıllarca yasaklanan Dede Korkut destanları da adeta özgürlüğüne kavuşmuştur. Özellikle, Māti Kösäyev tarafından 1951 yılında yayıma hazırlanıp daha sonra yasaklanan Dede Korkut destanları “Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposu” adıyla 1990 yılında yeniden yayımlanmıştır (Özkan: 263). Yine aynı yıl Aba Kılıçdurdiyev de “Korkut Ata” adlı bir kitap yayımlar. Kılıçdurdiyev kitabında kısaca, Dede Korkut destanlarının tarihi, Korkut Ata tipi, Korkut Ata ve Garaca Çoban, Salır Gazan’ın tarihi esasları, destanların önemi ve yeni nesle nasıl öğretileceği konusuna değinmiştir (Kılıçdurdiyev 1990: 2). 1999 yılının mayıs ayında, Türkmenistan’da, Korkut Ata destanlarının 1500. yılına armağan olarak yapılan sempozyumda, birçok bilim adamı Dede Korkut ve Dede Korkut destanlarını çeşitli yönleriyle değerlendirerek, Bolşevik dönemde susturulan ve çok ağır şekilde cezalandırılan Türkmen bilim adamlarına vefa borçlarını yerine getirmişlerdir. Dede Korkut ile ilgili araştırma yapmak isteyen bilim adamlarına yardımcı olması düşüncesiyle, sempozyuma katılan bilim adamlarını, sundukları tebliğlerle birlikte şöyle sıralayabiliriz:

CIKIYEV Ata, AKINIYAZOV Gullı, “Gorkut Ata” Eposunda Dep-Dessurlar, Adat ve Etika.

NURALIYEV, Durdu Muhammet, Edebiyatımızın Oguz Dövri.

AŞIROVA, ENEGÜL, “Gorkut Ata “ Eserinde Ayal-Gızların Durmuşda Tutan Orni.

BAYMIRADOV, Amanmırat, “Gorkut Ata” Dessanının Çeper-Tarih Kökleri.

ÇOMMADOV, Orazdurdu, “Gorkut Ata” Milli Ruhı Hazına.

ATAYEV, Kakacan, “Gorkut Ata” Eposunda Şıgır Sungatı.

DURDIYEVA, Amangül, “Gorkut Atada” Türkmen Dep-Dessurlarının Çeper Beyanı

BALLIYEV, Gandım, Gorkut Ata-Ruhı Ata.

GUZIÇIYEVA, Gurbangül, “Gorkut Ata” Kitabı ve Türkmen Destanları,

SAPAROV, Setdar, “Gorkut Ata” Eposının Yaşları Hünäre Ugrukdırmakdaki Ähmiyeti.

KAYUMOVA, Akgül, “Gorlut Atada” ayal-gızlar.

MÄMMETNUROV, Seyitnur, “Gorkut Ata” Eposunda Edep-Terbiye Meseleleri.

AYDOĞDIYEV, Peyşembay, “Gorkut Ata” Eposındaki Ahlak Garayışlar.

ATDAYEV, Esen, “Gorkut Ata” Halk Pedagogikasının Çeşmesi.

GOÇMIRADOV, Hocamırat, “Gorkut Ata” Eposı Milli Metbugatta.

BAYRAMOV, Kakacan, “Dede Korkut” Dessanında Türkmenlerin Yarag-Esbaplarının Atları.

OVNUK, Hangeldi, “Gorkut Ata” Eposının Daşarı Yurtlardaki Variantı.

GÜNDOĞDIYEV, Övez, “Gorkut Ata” Kitabında Skif Dep-Dessurları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

- GURBANOV, Haldurdı, “Kitabı Dâdem Korkut” Horezmşahlar Dövrünün Çeşmesi Hökmünde.
 AMANGULIYEV, Gözel, “Gorgut Ata” Tarihi Çeşmelerde.
 CUMANAZAROVA, Bibi, “Gorkut Ata” Kitabında Erkinlik, Garaşsızlık Uğrunda Alıp Barlan Göreşde Gelin-Gızların Ornu.
 GEREY, Begmırat, “Gorkut Ata” ve “Gılgamış” Dessanının Arasındaki Menzeşlikler.
 HOCAMIRADOVA, Ogulgurban, “Gorkut Ata” Eseri Türkmen Ruhıyetinin Gözbaşdır.
 TÄCİMOV, Akmırat, “Gorkut Ata” Eposının Bizin Günlerimize Gelip Yetmedik Boyları (Atayev vd. 1999: 181-182).

II. Rusya’da Yapılan Çalışmalar

Dede Korkut ile ilgili Türkmenistan’da çalışmalar yapan bilim adamları, Türkmen bilim adamları ile sınırlı değildir. Özellikle, 1925 yılında Türkmenistan’da Bolşevik rejimin resmen ilan edilmesiyle birlikte, rejimi tesis etmek için görevlendirilen Sovyet bilim adamları, bu çerçevede Türkmen folkloru ile de yakından ilgilenmişlerdir. Bu doğrultuda, Türkmen coğrafyasında, 1890–1907 yılları arasında, Dede Korkut ile ilgili özellikle, Rus Türkologlar V.V. Bartold’un ve A. N. Samoyloviç’in çalışmalar yaptıkları dikkati çekmektedir. 1893 yılında Saint Petersburg’da yazılmış olan “Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obştvestva” adlı eserin VIII. cildinde Bartold’un “Kitabı Dede Korkut” adlı çalışması yayımlanmıştır. Bu çalışmadaki “Boriba Bogatırya s Angelom Smetri” adlı makalede destanın “Dövhä Goca Oğlu Deli Domrul Boyunu Beyan Edyer” şeklindeki boyun asıl nüshası ve onun Rusça tercümesi verilmektedir. Yazar söz başında yalnızca elindeki boy hakkında değil, aynı zamanda bütün Dede Korkut destanları ile ilgili tartışılan konular üzerinde durmaktadır. Bartold eserde, Dede Korkut’ta geçen kahramanların Oğuz boylarına mensup, bu boyların ise günümüz Türkmenlerinin ataları olduğunu belirtmiştir (Seyidov 1999: 5). Bartold’un Dede Korkut destanlarının Türkmen kimliğini ve kültürünü yansıttığına yönelik tespitlerini sonraki çalışmalarında da görmekteyiz. Onun yaptığı bu geniş çalışmalara katkı niteliğinde, A. G. Tumanski de “Po Novodı “Kitabı Korkut” adlı makalesini önce Aşkabat’ta sonra da Sank-Peterburg’da yayımlamıştır. Tumanski, makalesini Bartold’un “Korkut Ata” kitabına ithaf ettiğini belirterek, Dede Korkut destanlarının Hazar ötesi Türkmenlerinin hayatını yansıması yönüyle dikkat çekici olduğunu belirtmiştir. Tumanski ayrıca, Dede Korkut destanlarından, “Salır Gazanın Evinin Yağmalandığı Boy” üzerine yoğunlaşarak, bu destanın, gerçekte Türkmenlerin hayatını yansıtan en yakın destan olduğunun altını çizmiştir (Seyidov 1999: 8).

Türkmenistan’da Dede Korkut destanları ile ilgili çalışmalar yapan diğer bir Rus Türkolog da A. N. Samoyloviç’tir. 20. yüzyıl Türkmen edebiyatı ve folkloruyla yakından ilgilenen Samoyloviç, bu amaçla 1902, 1906, 1907 ve 1908 yıllarında tam dört defa Türkmenistan’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler sırasında, Türkmen edebiyatı, tarihi, dili ve folkloruyla ilgili derleme çalışmaları yapmıştır. Durdı Muhammet Nuraliyev, Samoyloviç’in arşivinden aldığı bilgilerden hareketle hazırlanmış olduğu “Akademik A. N. Samoyloviç, “Türkmen Edebiyatı Hakkında” adlı kitapta, Dede Korkut’un VIII. asırda Türkmenlerin Kayı boyuna mensup olarak yaşadığını belirtmiştir. Ona göre Korkut Ata, Abbasiler döneminde 95 yıl yaşamış olup; Kayıların kurduğu üç devletin (İnel Han, Dünli Gay Han, Günirki Han) maslahatçısı olmuştur. Aynı zamanda, Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde de yaşamıştır. Samoyloviç’in Hocalı Molla’dan¹ aldığı el yazması

¹ Hocalı Molla Muratberdi Oğlu, özellikle Türkmen edebiyatının klasik dönemi ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları ile dikkat çekmektedir. A. N. Samoyloviç’in, Türkmenistan ziyareti sırasında, onunla birlikte derleme çalışmalarına katılması, sonraki dönemlerde Türkmen edebiyatı ile ilgili düşüncelerini Samoyloviç’e mektupla yazması

eserlere göre de, üç oğlu olan (Tokat, Tuğrul, Arslan) Tuğrılmış'ın, Korkut'un kardeşi olduğu tahmin edilmektedir (Nuraliyev 1971: 98–99).

1909 yılında Samoyloviç, “Zvoirao” adlı dergide “Legenda o Korkude i Gyoroglu” adlı makalesini yayımlamıştır. Bu makalede, Türkmenlerin en önemli destanlarından “Gorkut Ata” ve kahramanlığın sembolü olan destan “Göroglu” hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca, Gorkut Ata ve Göroglu hakkında anlatılan rivayetler ve bunlar hakkında malumatlar da yer almaktadır (Berkeliyev 1980: 14).

Rus bilim adamı A. Yu. Yakubovski de Dede Korkut ile ilgili geniş çalışma yapan diğer bir bilim adamıdır. “Kitab-i-Korkud” i Ego Znaçeniye Dliya İzuçeniya Turkmenskogo Obstyestva v Epohu Rannego Srednevekovya” başlığını taşıyan makale, Taşkent'te Dede Korkut destanları ile ilgili vermiş olduğu bir konferansın metni olarak, 1944 yılında Sovyet Edebiyatı dergisinin 6. sayısında yayımlanmıştır. Yakubovski makalesinin giriş bölümünde, Dede Korkut'un destanı hikâyelerinde, sırf ideolojik alana ait olduğu gibi, toplumsal ilişkiler yönünden, Oğuzların daha önceki tarihini karakterize edebilecek birçok olgu yer almaktadır. Diğer taraftan, bazı hikâyelerin konuları, Transkafkasya sınırlarında Dede Korkut'ta geçmelerinden yüzyıllar önce ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu iki sonuç bize, Kitab-i Korkut'u sadece XIV ve XV. yüzyılı değil, zamanın daha da ileri dönemlerini inceleme kaynağı olarak kullanmamıza izin vermektedir (Yakubovski 1944: 95). Yakubovski, belirtilen yazısında sık sık Bartoldun yapmış olduğu tespitlere atıflarda bulunarak, daha önce kaynaklarda pek rastlamadığımız açılardan farklı bakış açıları geliştirmiştir. Özellikle, destanlarda yer alan, han, bey, hatun, nöker, çoban, tüccar, avcı, köle, cariye gibi karakterler üzerinde yoğunlaşarak, dönemin Bolşevik rejimine uygun yorumlar yapması çekicidir.

SONUÇ

Dede Korkut ve Dede Korkut destanları ile ilgili Türkmenistan ve Türkmenistan'la ilgili Rus Türkologların yaptıkları çalışmalar elbette bunlarla sınırlı değildir. Ancak, mevcut kaynaklar doğrultusunda yapılan çalışmaları bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan günümüzde, başta Türkiye olmak üzere, Dede Korkut'la ilgili Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve birçok Türk topluluğu bünyesinde, pek çok bilim adamı, önemli çalışmalar yapmıştır. Ancak gerçek olan bir şey var ki, o da, gelinen noktada, yapılan onlarca çalışmaya rağmen, Dede Korkut ve Dede Korkut destanları ile ilgili çoğu problemin hâlâ çözülememiş olmasıdır.

Dede Korkut sadece Türk dünyasında değil, dünyanın pek çok yerinde Türkoloji'ye ilgi duyan bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda, UNESCO dünya kültür mirasını yaşatma kararı gereğince, 1998 yılını Dede Korkut yılı olarak ilan etmiştir. 26–28 Ekim 2010 tarihleri arasında ise TÜRKSOY ve KKTC Yakınoğu Üniversitesi işbirliğiyle Lefkoşa'da yapılan Uluslar arası “Dede Korkut ve Geçmişten Günümüze Türk Destanları” sempozyumu yapılmıştır. Sempozyuma Türk dünyasından katılan pek çok değerli bilim adamı, protokol konuşmalarında ve tebliğlerinde, yapılan birçok çalışmanın takdire şayan olduğunu ancak gelinen noktada, Türk dünyasının Dede Korkut ve Dede Korkut destanlarına yeterince sahip çıkamadığını, dünya kültür mirasına katılması noktasındaki çalışmaların yetersiz olduğunu vurguladı. Ayrıca, Dede Korkut destanlarını okuma, yeni nesle anlatma konusunda, destanların çizgi filmlerinin ve animasyonlarının yaptırılmaması hususunda ve modern anlamda bir Dede Korkut filminin yapılmamış olmasından duyulan eksiklikler ve üzüntüler dile getirildi.

ve Samoyloviç'in eserlerinde ondan sıklıkla bahsetmesi, Türkmen araştırmacılar için önem arz etmektedir (Nuraliyev 1971: 98–99).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Sonuç olarak, yapılan birçok çalışmaya rağmen, Dede Korkut ve Dede Korkut destanlarının yaşatılması ve incelenmeyen yönlerinin ortaya çıkarılması hususunda, bu alanda çalışma yapan bütün bilim adamlarına çok büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- ATAYEV Kakacan, BALLIYEV Gandım, AMANGULIYEVA Gözel, AŞIROV Annagurban (1990), **Gorkut Ata-1500, "Gorgut Ata" Eposunun 1500 Yılına Bağışlanıp Geçiriyen İlmî Konferansiya Materyalleri**, Magarîf Yay., Aşkabat.
- BEKMIRADOV, Ahmet "Gorkut Atadan Galan Kitap", **Sovyet Edebiyatı Dergisi**, sayı 8, Ağustos, 1989, s. 176-184, Aşkabat.
- BENNİGSEN, Alexandre A., Millî Türk Destanları Buhranı, 1951-1952: Mahallî Milliyetçilik mi, Beynelmillelçilik mi? (Çev. Metin Özarslan), **Türkbilig**, Ekim 2002/4, (61-70)
- BERKELİYEV Kakalı (1980), **Türkmen Halk Dörediciliği Boyunça Görkezici**, İlim Neşriyat, Aşkabat.
- BERTELS E. E (1967), "Türkmen Halkının Edebi Geçmişi", (İn Gadımı Dövürden XVIII Asıra Çenli), **XVIII-XIX Asır Türkmen Edebiyatının Tarihi Boyunça Oçerkler**, İlim Neşriyatı, Aşkabat.
- BURAN Ahmet (2010), **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yay., Ankara.
- ERCİLASUN Ahmet Bican (2007), **Dede Korkut Mirası, Makaleler-Dil-Destan-Tarih-Edebiyat**, (hzl. Ekrem Arıkoğlu), Akçağ Yay., Ankara.
- ERDEM Melek (1999), "Türkmenistan'daki Dede Korkut Destanlarının Türkmen Şuurunun Yaratılmasındaki Rolü", **KÖK Araştırmalar Dergisi**, 1/2 (Güz 1999), s. 149-159, Ankara.
- GARRIYEV B. A (1945), Türkmen Edebiyatı Bizîñ Guvancımızdır, **Sovyet Edebiyatı Dergisi**, sayı 4-5 Aşkabat.
- GARRIYEV B. A. (1947), **Türkmen Folklorundan Usuli Gollanma**, Aşkabat.
- GILIÇDURDIYEV Aba (1990), **Korkut Ata**, Maarif Yay., Aşkabat.
- KEKİLOV Aman (1950), "Türkmen Edebiyatındaki Dessançılık Hâsiyet Hakında", **Sovyet Edebiyatı Dergisi**, sayı 5, s. 71, Aşkabat.
- KÖSÄYEV Mâti (1972), **Edebiyat Barada Söhbət, "Gorkut Ata"**, Aşkabat, Türkmenistan Neşriyatı, s. 3-4, Aşkabat.
- NURALİYEV D. (1971), **Akademik A. N. Samoyloviç "Türkmen Edebiyatı Hakında"**, İlim Neşriyatı, Aşkabat.
- ÖZKAN İsa (1995), "Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, s. 263-314, Ankara.
- ÖZKAN İsa (2002) "Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Politikaları", **VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Son Elli Yılsa Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Seksiyon Bildirileri**, s. 225-232, Ankara.
- ÖZKAN İsa (2007) "Türklerin Atası Korkut Ata", **Bengü İzler (Türk Dünyası Araştırmaları)**, Pegema Yayıncılık, 285-290, Ankara.
- SEYİDOV Nurmäd (1999), "Türkmenistan'da İlim ve Rus Gündogarşınaslığında "Gorkut Ata" Eposunun Övrenilişi Tarihinden Tehnika", **İlmî-Teoretiki Curnal**, Aşkabat.
- YAKUBOVSKİ, A. Yu. (1944), "Kitab-i-Korkud" i Ego Znaçeniye Dliya İzüçeniya Turkmenskogo Obstyestva v Epohu Rannego Srednevekova", **Sovyet Edebiyatı Dergisi**, sayı 6, s. 93-10, Aşkabat.